

DEÁK GÁBORNÉ
HERTELENDY ANNA egy
korabeli festményről
készült reprodukción az
1770-es évek végén

Bekő Tamás

„Ha tetszik Urambátyámnak, esküdjék meg velem...”

Deák Gábor és Hertelendy Anna
házaséletének pikáns részletei

*„Igaz, hogy a Zalavölgye sok berekkel van tele.
De hiszen lám e' se mindig csupa rossznak a jele.
És csakugyan ennek is van java s szépecskéje:
Szala hala, Szala rákja, Szala menyecskéje.”*

Sok legenda keringett egykor Deák Ferenc apai nagyszüleiről, Deák Gáborról és különösen feleségéről, Hertelendy Annáról, arról a híres-hírhedt nagyasszonyról, akit e fentebb idézett költeményében Pálóczi Horváth Ádám Zala szépének, Szala menyecskéjének titulált. Deák Gábor „nagy szerencsét” hozó házassága azonban boldogtalan volt. Mindez odáig fajult, hogy az asszony 1768 nyarán megszökött a szeretőjével – petőfalvi Uzovics Ferencsel¹ –, majd házasságbonthatást és vagyoni elváltást kezdeményezett férjével szemben. Az esemény óriási port kavart abban az időben. A 18. században ugyanis még szokatlan, mondhatni egyedülálló jelenségnek számított Magyarországon, ha egy katolikus nő, szembeszállva az évszázados egyházi dogmákkal, válni akart. A kapcsolatuk ettől kezdve lett igazán zajos és botrányos, így azok a történészek, akik érintőlegesen ugyan, de foglalkoztak az életükkel, elsősorban az elválásuk utáni perlekedős időszakot kutatták és publikálták.² Nincs azonban még egyáltalán feltárva a házassági viszonyuk, az együttélésüknek bő egy évtizede. Alábbi írásunk ezúttal a haza bölcse nagyszüleinek házaséletébe nyújt bepillantást, és arra keresi a választ, milyen körülmények vezettek a párkapcsolatuk jóvátehetetlen megromlásához. Az események hiteles rekonstrukciójához a Veszprémi Püspöki Szentszék előtt folyó Hertelendy kontra Deák válóperi aktának a tanúvallomási jegyzőkönyveit hívtuk segítségül.³

¹ Uzovics Ferenc elecskei földbirtokos, később Nyitra megyei alispán, Hertelendy Anna első unokatestvére

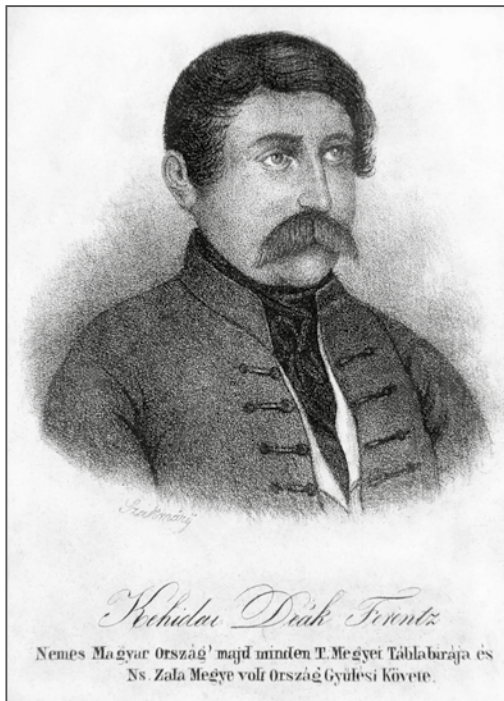
² Turbuly Éva: A Deák család felemelkedése a megyei hivatalvállaló nemességbe. In: Zalai Történeti Tanulmányok (Zalai Gyűjtemény), Zalaegerszeg, 1994. 37-39 pp., Molnár András (a továbbiakban: Molnár): A fiatal Deák Ferenc. Bp. 2003. 16-19. pp., Dominkovits Péter: Deák Ferenc nagyanyja, Hertelendy Anna. In: „Jól esik köztetek lenni.” Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében. Zalaegerszeg, 2015. 15-27 pp., Bekő Tamás: Deák József hányattartott gyermekkor. In: Zalai Hírlap, 2019. október 26. 10. p.

³ Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: VFL). Szentszéki iratok. Processusdivortiales. Fasc. II./B. Nr. 12. - 1776. Hertelendy Anna és Deák Gábor válópere.

Elöljáróban ismerkedjünk meg kicsit közelebbről is a házaspárral. A férj, Deák Gábor, Deák Péter egerszegi járási alszolgabíró és Zaigár Anna elsőszülött fiaként 1730 tájékán született a hetési Zsitkóc községben. Apja később egészen a járási főszolgabírósáig vitte, mindamellettt tehetős ember volt, többek között a göcseji Tárnok és a környező puszták földesura. Deák Gáborról korabeli ábrázolás nem maradt fenn, pusztán a levéltári iratok és a családi elbeszélés alapján körvonalazódik előttünk egy szorgalmas, mélyen vallásos és káros szenvedélyektől mentes, családcentrikus apa képe, kinek viseletéről a következő hagyományok maradtak fenn: „Legjobban szerette az év nagy részében azt a széles karimájú fekete kalapot viselni, melyet világhírű unokája, a haza bölcse is különösen kedvelt. Dolmánya huszárdolmány szabású, szürke, erős, hatalmas posztóból. Mindig hosszú szárú csizmát hordott, s huszáros szabású zsinóros nadrágja mindig a csizmaszáron belül volt. Az egész vármegyében közmondássá vált fakó, zöld köpönyege. Híres köpönyeg volt ez. Nem ártott ennek se idő, se viselés, csak a fényes nap ostromolta meg a színét. Ékszer rajta sohase láttak se ezüstgombokban, se aranyláncban, még gyűrűkben sem.”⁴Az egykorú iratokból tudjuk még, hogy Deák Gábornak vörös színű haja volt, amit azért is fontos kiemelni, mert ez a markáns külső jegye lesz majd a bajok egyik forrása.

Felesége, Hertelendy Anna, hertelendi és vindornyalaki Hertelendy Gábor és petőfalvi Uzovics Judit egyetlen gyermekeként, 1743. szeptember 9-én látta meg a napvilágot a Vas vármegyei Bucsú községben. Az ő apja Deák Péter főszolgabírósága idején kezdte meg a megyei szolgálatot. Kezdetben a kapornaki járás al-, majd 1747 elejéig ugyanezen járás főszolgabírája, ezt követően megyei főjegyző, aztán 1756 őszétől első alispán, és egy alkalommal Zala megye országgyűlési követévé is választották. Deák Péterhez hasonlóan szintén vagyonos ember, elsősorban Kehida és Söjtör környékének földesura.

Leánya, a hagyományok szerint Mária Terézia korának híres szépsége volt. Ifjú korából kieme-

A világhírű unoka,
DEÁK FERENC
fiatalkori arcképe

lik kecses alakját, dús, vörösseszőke haját, hibátlan fogsorát és örökké mosolygós piros arcát. Eötvös Károly szerint: „Lánykorában kissé madárhúsú volt, de sudár szép termete minden szülés után gömbölyűbbé, fényesebbé, vidámabbá vált.”⁵ Előnyös külső adottságai mellett intelligens, tanult nő, akit szellemességéért és jó szívéért is nagyra becsült az egész vidék. Róla már képi ábrázolás is fennmaradt, egy korabeli olajfestmény alapján készült reprodukció, amelynek eredetije valamikor a kehidai, majd a nyírlaki nemesi kúriákat díszítette. Tarányi Ferenc mesélte, hogy egyszer valaki elandalodva tanulmányozta Deák Ferenc előtt ezt a képet, majd megszólalt: „De szép szemek!” Mire Deák mosolyogva így felelt: „Szépek, de hamisak.”⁶

A fiatalokat még évekkorábban a vagyonos és előkelő vármegyei hivatalos viselő apáik, Deák Péter és Hertelendy Gábor boronálták össze. Tudvalevő, hogy ezekben az időkben a házasság fő motívuma még nem elsősorban a romantikus szerelemben, hanem a családok közötti kompatibilitásban, vagyis a suba a subához, guba a gubához elvben érvényesült.

⁴ Eötvös Károly: Szala menyecskeje, 13. rész. In: Pesti Hírlap, 1909. június 1. 3. p.

⁵ Eötvös Károly: Szala menyecskeje, 4. rész. In: Pesti Hírlap, 1909. március 27. 5. p.

⁶ Eötvös Károly: Szala menyecskeje, 2. rész. In: Pesti Hírlap, 1909. március 4. p.

A Deák család nemesi címere

A hertelendi és vindornyalaki Hertelendy család nemesi címere

A szülők tudták mi a jó a gyerekeknek, ők pedig, ha jó esetben rokonszenveztek egymással, idővel megszerették a másikat. Gond akkor adódott, ha a kezdeti rokonszenv eleve hadilábon állt. Az, hogy Deák Gábor feleségül kérte Hertelendy Annát, és a lány apja őt neki ígérte, régi hír volt abban az időben a Hertelendy háznál –vallotta Polgár Judit, Anna szobalánya. Kálóczy Ferenc zalacsányi plébános pedig elbeszélte, hogy neki egy ízben Hertelendy Gábor azt mondta: „Öcsém, ha én meghalok is, a Nani leányomat nem másnak, hanem Deák Gábornak adjátok, mert az józan legény, pénzes, jószága és háza is vagyon, leányomat böcsületesen eltarthatja.” Miután a lány, apjának 1757 tavaszán bekövetkezett halálakor árvaságra jutott, gyámjává a család egyik rokonát, a karmacsi Hertelendy Zsigmondot jelölték ki, aki szintén a tárnoki kérő felé terelgette őt: „Íme húgom te feles adósságban maradtál, de jószágod szép vagyon, Deák Gábornak pedig pénze, adósságaidból kisegíthet, a jószágban maradván szépen élhetnek.”⁷

Hertelendy Anna ez idő tájt még nem töltötte be a tizennegyedik életévét. Tizenhárom éves ábrándos leányka, aki néhai apja egyetlen és elkényeztetett hercegnőjeként nem a herceget látta a nála jóval idősebb és talán kevésbé jóképű, vörös hajú vőlegényében. Egy ilyen korú leány gondolat- és érzemvilága – különösen, ha már eleve vagyonos családból származik, és ráadásul egyedüli gyermek is – még a jelen pillanatnyi bűbája körül forog. Ízlésvilágát és értékrendjét a külsőségek határozzák meg, szereti a cicomát, vágyik a társasági életre, és nem azt értékeli udvarlójában, hogy az mennyire szorgalmas, becsületes vagy takarékos gazda. Viszont, ha már pénzes, akkor a pénzét ne sajnálja, hanem költse a szerelmére. Ezt tapasztalván és érezvén Annán, Deák Gábor gondolt egyet és mélyen belenyúlt a zsebébe (amitől Hertelendy kisasszony számára rögvest megszépült), így 1757. július 31-én kétezer forint jegyajándék fejében eljegyezhetette mátkáját Kehidán.⁸Később, ahogy Hertelendy Zsigmondné elbeszélte, amikor a kézadás és az eljegyzés megtörtént, akkor

„Deák Gábor uram a leányasszonynak 100 aranyakat ajándékozott, amelyeknek a leányasszony igen örült, és az eljegyzés után bőven költötte”.⁹

Az esküvőt a kézfogó után egy hónapra, augusztus végére tűzték ki Kehidára. Ahogy teltek-múltak a napok és fogyott a jegyajándék, Deák Gábor személye úgy távolodott el ismét a leány szívéből. Végül elérkezett a menyegző napja, 1757. augusztus 28-a. Az esketésre a vasárnapi szentmisét követően került sor, a szertartás lebonyolítására pedig ákosházi Sárkány Gábor veszprémi kanonokot kérték fel. Tanúknak Hertelendy Zsigmond karmacsi és a szintén rokon Patyi Farkas Gábor edercsi földbirtokosok vállalkoztak. Mindeközben a törekeny, szinte még gyermekkorú menyasszony legszívesebben elmenekült volna a kényszerházasság elől. A templomba menet Hertelendy Zsigmondnének már feltűnt a leány kedvetlensége és búskomorsága. A nemesapáti Bíró Erzsébet pedig tisztán halotta, amikor a templomkertben a násznap között Hertelendy Anna arra a kérdésre, hogy szereti-e Deák Gábort, így replikázott: „Az ördög szereti, hogy is szeretné akárki, hiszen vörös, mint a róka.” A sekrestyébe érve aztán az ara megmakacsolta magát és sírva fakadt. Ezt Aszbód Anna felsőkustányi lakos is látta, aki nagyon sajnálkozott a leány szomorúságán. Időközben a templom megtelt a nász néppel, a kanonok úr, a vőlegény és a tanúk pedig az oltár előtt türelmetlenül várakoztak a menyasszonyra. Végül Hertelendy Zsigmond lépett a sekrestyébe és szelíd, de határozott hangon így szólt hozzá: „No húgom asszony meg köll tenni.”A leány rögvest abbahagyta a szipogást és könnyes szemmel felcsattant: „Ha tetszik Urambátyámnak, esküdjék meg velem, én nem esküszöm!” Választ azonban már nem kapott, mert ekkor jött egy úr és egy asszony, és Hertelendy Annát karon fogva az oltár elé vezették. Itt a makrancos menyecske tovább dacoskodott. Mivel a kérdésekre többszöri felszólítás ellenére sem felelt, Sárkány kanonok dühében azzal fenyegette, ha nem válaszol, azonnal leveszi a superpelliceu-

⁷ VFL Hertelendy Anna és Deák Gábor válópere. Tanúvallomási jegyzőkönyvek (a továbbiakban: Tanúvallomások).

⁸ Molnár 16 p.

⁹ VFL Tanúvallomások

mot,¹⁰ mondván őbelőle senki ne csináljon bolondot. Hertelendyné asszonyosság szerint a pap még pofoncsapással is fenyegette a lányt. Ugyancsak ő tapasztalta, hogy a kislány sokat dudogott¹¹ ugyan, de végül „orcáját félrefordítván kezét nyújtotta az egybekötésre.” A szertartás végén az újdonsült Deák Gáborné keszkenőjét a szája elé téve elsőként szaladt ki a templomból. Kisvártatva, már a kúria felé menet Bornemissza Ferenc kallosdi lakoshoz csatlakozott, kinek jókívánásait tolmácsoló szavaira gúnyosan fakadt ki: „Üsse meg a tüzes ménkü az uratokat, nékem nem köll sem testemnek, sem lölkömnem!” Mindeközben Sárkány kanonok a templom sekrestyében bosszankodott a döcögősre sikeredett esketés kapcsán: „Nem érdemlették meg, hogy olyan messziről idefáradtam a kedvekért, a legén böcsületesen felelt, de a leán csak emígy amúgy, jobban is megfedtem volna, de úgyis láttam csak vízeszű.”

A menyegzőt a kehidai Hertelendy kúriában tartották, itt került sor az újdonsült pár nászéjszakájára is. Erről Polgár Judit, Hertelendy Anna szobalánya szolgált némi érdekes adalékkal. Szerinte a frigy első elhálásának éjszakáján, az újasszonyt abba a szobába, amelyikben Deák Gábor már levetkőzve feküdt, a kíséző vendégek taszították be, ám a továbbiakban úrnőjének se sírását, se szomorúságát nem tapasztalta.

Kehidáról a Deák házaspár Tárnokra vette a lakását. A közös élet kezdetben még komolyabb civódás nélkül, látszólag nyugalomban telt. Eleinte úgy tűnt, hogy Hertelendy Anna megbékélt a sorsával, és igyekezett jó feleségnek mutatkozni. Ezt a szobalány is tanúsította, aki Tárnokon számtalanszor látta őket ölelkezni és csókolózni. Bő egy esztendő tárnoki tartózkodás után, vélhetően a feleség óhajára Deákék Kehidára költöztek, itt született meg első gyermekük is, János 1758. november 5-én. Viszonyuk ezt követően vált egyre viharosabbá. Erről egyik szolgálójuk, a nemesapáti Bíró Erzsébet is beszámolt: „Míg T. Deák Gábor úr az asszonnyal Tárnokon laktak, mindenkitől úgy hallotta, hogy szépen laknak együtt, egymást értik [...], hanem, hogy Tárnokrul Kehidára visszavették az urak lakásukat, az után hallotta, sőt maga is tapasztalta, hogy csörlő pörlekedések voltak közöttük.” A vizsály elsősorban abból fakadt, hogy

a fiatalasszony felelőtlenül szórta a pénzt, amit az ura nem nézett jó szemmel, és mivel a szép szó nem hatott, más módon igyekezett megfélemezni pazarló hitvesét. Erre Bíró Erzsébet így emlékezett vissza: „Mivel Deák Gáborné asszonyom igen bőven költött, ezért Deák Gábor úr a pénzesláda kulcsát magához vette, mondván: az asszony bőven költ, üdövel megérik az esze, maga is megbánja, jobb ha takarékosan költünk, az után szeretni fogja, ha határba találja a pénzt.” További óvintézkedésként pedig az uraság a környék összes korcsmárosának megtiltotta, hogy feleségének kölcsönadjanak. A kényszerű megszorításokat Deák Gáborné felháborodottan vette tudomásul, és úton-útfélen panaszkolta, hogy ura milyen rosszul bánik vele. Egy alkalommal például, amikor első gyermekének dajkáján, Bognár Éván meglátott egy új szoknyát, amit a férje varratott neki, így ripakodott rá a férfire: „Ördög vigyen, te jobban ruházod a feleségedet, mint engem a Deák Gábor. Én interesse¹²kérem a pénzt, úgy ruházokdom.” Hertelendy Anna állítása azonban nem fedte teljes mértékben az igazságot. Bíró Erzsébet szemtanúja volt annak, amikor egy ízben Deák Gábor 100 forintot olvasott le Skublicsné jelenlétében a feleségének, aki aztán rögvest Sopronba kocsizott és a teljes összeget ruhákra költötte. Tény azonban, hogy a Hertelendy uradalom pénzügyei is Deák Gábor kezében összpontosultak, aki a bevételekből csak minimális, évi cirka 200 forintnyi költőpénzt juttatott a nejeinek.¹³

Eleinte a személyes és anyagi vonzatú nézeteltérések csak részben befolyásolták a felek közt fennálló férfi-női kapcsolatot. Az asszony eleget tett házastársi és anyai kötelességének, sorra szülte a gyermekeket és „nemszeretem” férjura közeledését is elviselte. Deákné 1758–1766 között öt gyermeknek adott életet, amit azt jelenti, hogy ez idő alatt majd minden évben állapotos volt. Bognár Éva dajka arról számolt be, hogy a házasságuk első időszakában mindössze egy ízben tapasztalta Deák Gábornak a feleségével szembeni ízetlenségét, mert az asszony nem akart egy szobában aludnia férjével, de alapvetően mindig együtt háltak. Később, amikor a pénzügyek miatt az ellentét kiéleződött közöttük, az asszony is jobban elhidegült az urától. Ezt orvosolván a dajka többször is javasolta úrnőjének, ha jobban hajlana az urához, akkor csen-

¹⁰ Karing, fehér liturgikus ruha

¹¹ Morgott az orra alatt

¹² Kamatos kölcsönre

¹³ Ezen a ponton kezdődött az asszony legendás pénzügyi ámokfutása. Mivel Hertelendy Anna képtelen volt lemondani a nagyzási és költsékes mániájáról, kölcsönt kölcsönre halmozott, ami végül a teljes eladósodását eredményezte. Az asszony 1772-ben már 15 000 Ft, 1795-re pedig 72 000 forintnyi adósságot halmozott fel, ami horribilis összeg volt abban az időben.

desebben, békéssebben élhetnének. Erre az asszony általában így csattant fel: „Ördög vigye a vörös fiát, ha tudnád, mely igen kapok rajta?”

A tanúvallomásokból kiderül, hogy a válóper során Hertelendy Anna megpróbálta férjét a legképtelenebb rágalommal besározni, és azt bizonyítani, hogy Deák Gábor hozományvadász volt, azaz nem szerelemből, hanem anyagi érdekből vette őt feleségül, ráadásul házasságuk alatt rendszeresen verte. A rosszindulatú vádakat a tanúk vallomásai sorra megcáfolták. Egyikük, Horváth Mihályné Fitos Anna, aki 12 esztendeig szolgálta belső cselédként a feleket, eskü alatt vallotta, hogy ebben az időszakban „soha sem tapasztalta Deák Gábor úrnak az asszonyhoz való keménységét”. Ugyanekkor a nemesapáti származású Tatai Mihály ispán egyik télen tanúja volt Tárnokban annak, amikor a fagyos hidegben, „éjszakának idején mintegy előálom tájban az asszony mezétláb és hozzá ümögben a majorházban”, ahol ő feküdt leszaladt, és így kiáltott: „Ne hagyj koma, meg akar verni az uram!” Kisvártatva megjelent Deák Gábor is, kezében korbáccsal és égő lámpással a feleségét keresve. Ekkor Tatai bölcs tanácsára mindketten lecsillapodtak, így a házaspár békésen visszatérhetett a rezidenciára, ahonnan az éj folyamán további hangoskodás már nem szűrődött ki.

Végül Hertelendyné Farkas Anna asszonyság is azt vallotta, hogy tudomása szerint az uraság időnként fenyegette ugyan a nejét, de meg soha nem verte.

Arra a kérdésre pedig, hogy Deák Gábor milyen célból vette feleségül választottját, és milyen érzelmeket táplált iránta, ugyancsak Hertelendy Zsigmondné adta meg a legdiplomatikusabb és egyben legtalányosabb választ: „Az, hogy Deák Gábor úr csak Hertelendy Anna leányasszonynak jószágán kapott volna, hite szerint nem vallhatja, sőt vallja, hogy a leányasszony olyan személy volt, hogy azon igen is kaphatott, másként is ez a kapás belső és titkos dolog, szívben áll, kinek igaz vizsgálója egyedül az Isten, innét csak az Isten tudja min kapott.”¹⁴

Deák Gábor és Hertelendy Anna kapcsolatát végül a kor társadalmi elvárásai és családalapítási tradíciói vezették zátonyra. Noha a feleség tekintélyes földbirtokai és a férj pénze egy időre a vármegyei elit sorába emelte a házaspárt, a kölcsönös érzelmi szál hiányából fakadó személyes ellentéteket így sem sikerült kiküszöbölniük. Az asszony nem szerezte az urát, és mindez elegendő okot szolgáltatott ahhoz, hogy kihátráljon a házasságból, és kalandos életútjának következő lépéseként botrányos szeretői viszonyba bonyolódjon az unokatestvérével.

Az írás a Zalai Közgyűjteményi Szakmai Napokon Zalaegerszegen 2019. november 5-én ugyanezzel a címmel elhangzott előadás bővített és jegyzetekkel kiegészített változata.

¹⁴ VFL Tanúvallomások

A nevezetes kehidai kúria 1876-ban. Ebben az épületben élt egykor DEÁK GÁBOR és hitvese, HERTELENDY ANNA 1758-1768-ig

